

Комунікативна парадигма психології сім'ї

Posvistak O.A. The communicative paradigm of psychology of the family / O.A. Posvistak // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 367–376.

О.А. Посвістак. Комунікативна парадигма психології сім'ї. У статті на основі аналізу наукової літератури доведено, що процес становлення науки пов'язаний із формуванням її парадигми, а розвиток науки – це революційний процес, сутність якого виражається в зміні парадигм. Визначено, що один із найбільш авторитетних дослідників проблем розвитку наукового знання, американський філософ Т. Кун виділяє такі етапи у розвитку науки: допарадигмальний, етапи формування парадигми, «нормальної науки», екстраординарної науки та наукової революції.

З огляду на це, прослідковано, що становлення психології сім'ї пов'язане із формуванням комунікативної парадигми у 50-х рр. ХХ ст. дослідниками групи з Поло Альто, які вивчали сімейну систему як сукупність комунікативних процесів та кібернетичних зв'язків; етап «нормальної науки» припадає на 50–60-ті рр. ХХ ст., і заслуга групи на цьому етапі полягає в розробці концепції подвійного зв'язку, розвитку теорії про комплементарність ролей і її застосуванні до сім'ї, доведенні важливості проговорених правил як основи для необхідних змін, а найважливішим стратегічним завданням при роботі з сім'єю визначалася зміна патологічних інтеракцій. Встановлено, що етап екстраординарної науки, за Т. Куном, розпочався тоді, коли С. Мінухін, вивчаючи зміну патернів комунікації, дійшов висновку, що це приводить до зміни структури сім'ї; в цей же час М. Боуен з'ясував, що вивчення мікродинаміки для розуміння процесів, які переживає сім'я, не достатньо і першим став досліджувати її макродинаміку – сімейну історію і сімейні сценарії протягом кількох поколінь. Зроблено висновок, що в 70-х рр. ХХ ст. відбувся етап наукової революції, внаслідок якого були сформульовані нові парадигми психології сім'ї.

Ключові слова: парадигма, мікродинаміка, макродинаміка, «подвійний зв'язок», комплементарність ролей, сімейна система, метакомунікація.

О.А. Посвістак. Коммуникативная парадигма психологии семьи. В статье на основе анализа научной литературы установлено, что процесс становления науки связан с формированием её парадигмы,

а развитие науки – это революционный процесс, сущность которого выражается в смене парадигм. Определено, что один из самых авторитетных исследователей проблем развития научного знания, американский философ Т. Кун, выделяет следующие этапы в развитии науки: допарадигмальный, этапы формирования парадигмы, «нормальной науки», экстраординарной науки и научной революции.

Учитывая это, прослежено, что становление психологии семьи связано с формированием коммуникативной парадигмы в 50-х гг. XX в. исследователями группы в Поло Альто, изучавшими семейную систему как совокупность коммуникативных процессов и кибернетических связей; этап «нормальной науки» приходится на 50–60-е гг., и заслуга группы на этом этапе состоит в разработке концепции двойной связи, развития теории о комплементарности ролей и её применении к семье, доказании важности проговорённых правил в качестве основы для необходимых изменений, а важнейшей стратегической задачей при работе с семьёй определялось изменение патологических интеракций. Установлено, что этап экстраординарной науки, по Т. Куну, начался тогда, когда С. Минухин, изучая изменение паттернов коммуникации, пришел к выводу, что это приводит к изменению структуры семьи; в это же время М. Боуэн понял, что изучения микродинамики для понимания процессов, которые переживает семья недостаточно и первым стал целенаправленно исследовать макродинамику семьи – семейную историю и семейные сценарии нескольких поколений. Сделан вывод, что 70-х гг. XX в. – это этап научной революции, в результате которой были сформулированы новые парадигмы психологии семьи.

Ключевые слова: парадигма, микродинамика, макродинамика, «двойная связь», комплементарность ролей, метакоммуникация.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній західній філософії проблема росту і розвитку знання є центральною. Накопичення емпіричного матеріалу породжує потребу структуризації знань, якими володіє наука, а в сучасному світі в умовах глобальних змін, які торкнулися і сім'ї, структуризація досягнень наукових співтовариств, які вивчали психологію сімейних стосунків, допоможе досліднику орієнтуватися у значному масиві інформації з метою кваліфікованого надання допомоги сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Ґрунтовний аналіз наукової літератури свідчить, що проблему розвитку наукового знання розробляли прихильники постпозитивізму – К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд [2, 3, 7]. Окремі етапи становлення психології сім'ї вивчають А. Холмогорова, М. Ніколс, Р. Шварц, М. Малкіна-Пих [4, 5, 8] та інші. Проте цілісне дослідження про-

цесу становлення та зміни парадигм психології сім'ї поки що відсутнє, з огляду на це, актуальним є виділення парадигм психології сім'ї та аналіз основних їх положень. Першою сформувався комунікативна парадигма, тому логічно буде розпочати наше дослідження саме з неї.

Метою статті є аналіз основних положень комунікативної парадигми психології сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «парадигма» у філософію науки вперше впровадив позитивіст Г. Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні належить Т. Куну (1922–1996), американському філософу й історіку науки, одному з лідерів сучасної постпозитивістської філософії науки. Т. Кун у праці «Структура наукових революцій» (1962) пов'язує становлення науки із формуванням її парадигми [2, с.191], а розвиток науки вважає стрибкоподібним, революційним процесом, сутність якого виражається в зміні парадигм [2, с. 26, 107–108]. Термін «парадигма» вживає у двох значеннях: як сукупність переконань, цінностей, технічних засобів, характерних для членів певного співтовариства [2, с.24–25] та як один вид елементу в цій сукупності – конкретні розв'язання головоломок, які використані як моделі або приклади, можуть замінювати експліцитні (*усвідомлені*) правила та бути основою розв'язання головоломок «нормальної науки» [2, с. 188].

У «Структурі наукових революцій» Т. Кун розглядає розвиток науки як зміну в першу чергу «психологічних парадигм», поглядів на наукову проблему, що породжують нові гіпотези та теорії.

У розвитку науки Т. Кун виділяє такі етапи:

1. *Допарадигмальний.* Це ранні стадії наук, коли панує концептуальний безлад і конкуренція великої кількості розбіжних поглядів, жоден з яких не можна одразу відкинути як невірний, позаяк усі вони приблизно відповідають спостереженням і науковим методам свого часу.

2. *Етап формування парадигми.* У підсумку з'являється наукова література, підручники, які детально розкривають парадигмальну теорію [2, с. 96];

3. *Етап «нормальної науки»* – панування певної наукової парадигми впродовж певного часу [2, с. 100]. Період характеризується наявністю чіткої програми діяльності. Передбачення нових видів явищ, які не вписуються в пануючу парадигму, не є метою «нормальної науки». Тобто, на етапі «нормальної науки» вчений працює в жорстких рамках парадигми і не ставить за

мету створення нових теорій і, зазвичай, нетерпимо ставиться до їх створення іншими.

4. *Етап екстраординарної науки* характеризується кризою парадигми [2, с. 97]. На цьому етапі з'являються, так звані, *аномалії* – не пояснені факти. У міру накопичення аномалій довіра до парадигми падає [2, с. 68–73, 98]. Збільшення кількості аномалій призводить до появи альтернативних теорій. [2, с. 91]. Виникає потреба нової парадигми. Т. Кун описує цю кризу як зі змістовної сторони розвитку науки (невідповідність нових методик старим), так і з емоційно-вольової (втрата довіри до принципів діючої парадигми з боку наукового співтовариства).

5. *Етап наукової революції* починається з того, що група вчених відмовляється від старої парадигми і приймає за основу сукупність інших теорій, гіпотез і стандартів. Наукове співтовариство розпадається на кілька груп, одні з яких продовжують вірити в парадигму, інші висувають гіпотезу, що претендує на роль нової парадигми. У період кризи вчені ставлять експерименти, спрямовані на перевірку і відсів конкуруючих теорій. Коли до цієї групи приєднуються всі інші представники даної науки, починається відлік нової наукової традиції, з'являється нова парадигма, і наукове співтовариство знову знаходить єдність. У ході наукової революції відбувається зміна понятійної сітки, через яку вчені розглядали світ. Зміна сітки викликає необхідність зміни методологічних правил. Учені починають підбирати іншу систему правил, яка може замінити попередню і яка була б заснована на новій понятійній сітці. У цих цілях вчені, як правило, звертаються за допомогою до філософії, що не було характерним для нормального періоду науки.

Ведучи мову про парадигми психології сім'ї, слід зазначити, що психологія сім'ї, за Л. Шнейдер, вивчає еволюцію і сутність шлюбно-сімейних відносин, особливості їх виникнення, становлення, стабілізації та розпаду, описує характеристики сім'ї та шлюбу в історичному, соціально-психологічному й індивідуально-психологічному контекстах, який розглядає емоційну та функціональну специфіку відносин членів сім'ї один з одним [9]. Сімейна психологія сформувалася в процесі вирішення практичних проблем на основі сімейної терапії. Однією з груп, учасники якої зробили значний внесок у становлення психології сім'ї як наукової сфери і мають всі підстави вважати себе творцями сімейної терапії, був проект дослідження шизофренії Грегори Бейтсона в Пало-Альто (Каліфорнія). Їм належить розробка комунікативної парадигми психології сім'ї.

За Т. Куном, можна вважати, що етап формування парадигми розпочався у 1954 р., коли Г.Бейтсон отримав дворічний грант на дослідження комунікації шизофреніків і група у складі Г. Бейтсона, Дж. Хейлі, Дж. Уікленда і Д. Джексона приступила до роботи. У процесі розвитку теорії комунікацій, яка могла пояснити походження і природу шизофренічної поведінки, учасники групи звернули увагу на сімейний контекст [5, с. 57–58] і проаналізували стосунки в сім'ї як сукупність комунікаційних процесів і зв'язків.

Результатом роботи групи стала публікація праці «До теорії шизофренії» (1956), яка була присвячена концепції «подвійного зв'язку» (double bind). Її основна думка зводилася до того, що психотична поведінка пацієнта є не тільки і не стільки наслідком мозкової дисфункції, скільки результатом освоєння способів спілкування з реальністю на основі спотвореної комунікації [4]. Вони, розглядаючи сім'ю, як систему, або гомеостатичний організм, проаналізували специфіку мікродинаміки сімейної системи і обґрунтували низку понять.

Зокрема, група встановила, що сімейні ролі, або стійкі функції в роботі системи, закріплені за кожним з її членів, можуть бути дисфункційними (наприклад, роль «жертви», «тирана» та ін.). Серйозну небезпеку становить делегування ролі дорослого дитині, що дуже типово для сімей з проблемою алкоголізації, де мама рятує тата і страждає, а дитина ставить перед необхідністю бути маминою «опорою» – підтримувати її, не засмучувати, приховуючи свої дитячі труднощі. Нерідко при цьому дитина використовується («тріангулюється») матір'ю для вирішення подружніх конфліктів: висувається як щит під час п'яних скандалів, делегується для переговорів з батьком наступного ранку, щоб «надоумити» його і т. д.

Учасники групи проаналізували *патерни взаємодії*, або стійкі *комунікативні стереотипи* в сім'ї: сварки, висміювання, образи, приниження і т. д. та дійшли висновку, що, наприклад, у сім'ях, де багато незрозумілого роздратування й образ, нерідко виражений патерн «знецінення», коли часто навіть у зовні коректній формі один дає зрозуміти іншому, що він нікчема, а його думки і дії не мають ніякої цінності.

З точки зору вивчення стосунків у сім'ї як комунікативних процесів важливого значення набуває аналіз особливостей *циркуляції інформації*. Циркуляція може бути *ефективною* або *ж дисфункційною*. У першому випадку інформація доступна, відкрита, представлена в доступній і повній формі. У другому – вона

суперечлива (наприклад: «подвійний зв'язок»), частково або повністю прихована (наявність «сімейних секретів»). Так нерідко приховується інформація від тяжкохворого члена сім'ї, коли вся родина втягується в фальшиві обтяжливі комунікації, які ще більше збільшують тривогу і депресію як у самого хворого, так і у його близьких.

Численні дослідження показали важливу роль, яку відіграє *стиль спілкування* для психічного здоров'я сім'ї. Скажімо, надійним предиктором несприятливого перебігу депресії у жінки служить її ствердна відповідь на питання: «Чи часто Вас критикує Ваш чоловік?». Стиль емоційної комунікації характеризується співвідношенням позитивних і негативних емоцій, критики і похвали на адресу один одного. У дисфункційних сім'ях можлива також заборона на відкрите вираження почуттів [8].

Г. Бейтсоном були описані парадоксальні комунікації в сім'ях з важкими формами психічної патології. Це насамперед, так званій, *комунікативний подвійний зв'язок або подвійний затиск* (double bind) – комунікація, яка містить два взаємовиключних послання або приписи, при цьому існує заборона на відкрите обговорення цього протиріччя, тобто заборона на метакомунікації. *Метакомунікації* – це процеси спільного обговорення й осмислення того, що відбувається між членами сім'ї. Це чи не найважливіша характеристика мікродинаміки з погляду розвитку як самої сімейної системи, так і її членів.

Отже, у центрі інтересів цієї групи виявилось вивчення сімейних стосунків через аналіз мікродинаміки сімейної системи, чи комунікативних процесів. Представники групи першими поставили завдання зміни сім'ї, а не ізоляції хворого від її впливу, а також висунули ідею гомеостазу, розглядаючи сім'ю як утворення, яке опирається змінам і прагне до стабільності системи. *Сімейний гомеостаз* – це динамічний стан відносної стабільності. Сім'ї прагнуть підтримувати або відновлювати статус-кво: члени сім'ї функціонують як регулятори і результатом їх дії є не цілкова непорушність системи, але стабільні коливання поведінки. Сімейна стабільність досягається за допомогою *зворотного зв'язку*, який регулює поведінку сім'ї та її членів. Коли сімейній системі щось загрожує, тобто порушує її рівновагу, вона завжди прагне зберегти стабільність, або гомеостаз. Таким чином, незрозумілу поведінку членів сім'ї можна пояснити, якщо сприймати її як гомеостатичний механізм. Наприклад, якщо щоразу, коли батьки сперечаються, один із дітей проявляє симптоматичну поведінку, симптоми можуть являти собою спосіб переривання

батьківських сварок шляхом їх об'єднання в прояві турботи. Отже, хвороба, або дезадаптивні симптоми одного з членів сім'ї виконують кібернетичну функцію збереження сімейної рівноваги [4] і розглядаються як дисфункційний спосіб стабілізації системи [8]. Ця концепція надовго стала визначальною в підході до вивчення сім'ї серед фахівців.

Д. Джексон у роботі «Сімейні правила: шлюбний контракт: послуга за послугою» (1965) пояснив розподіл сімейних ролей не просто як наслідок статевих відмінностей, а як результат серій *компенсаційних взаємодій, інтерацій і правил інтерацій*, вироблених між людьми. Він доводив, що основні відмінності в шлюбі, як і в інших відносинах, виробляються, а не переймаються. Д. Джексон доводив важливість проговорених правил як основи для необхідних змін. Він виділив три системи правил, або норм: *приховані, визнані і відкрито декларовані та метаправила*, які виконують роль гомеостатичних механізмів. Це правила про те, як використовувати старі та вводити нові. Д. Джексон пов'язав багато сімейних дисфункцій з недоліком розвитку третього рівня – правил про правила, що і гальмує здатність сім'ї до комунікації і, відповідно, до змін [5, с. 57–58]. Бестселером 60-х рр. ХХ ст. стала книга, випущена Д. Джексоном і Г. Бейтсоном «Прагматики про сімейну комунікацію» [8].

Ще одним членом групи Пало-Альто була Вірджинія Сатір («Спільна сімейна терапія» (1964)). До теорії комунікації вона додала такий компонент, як *почуття*, що дозволило врівноважити дещо інтелектуалізований підхід Пало-Альто. Згідно з теорією В. Сатір, члени проблемної сім'ї потрапили в пастку обмежених ролей, таких як жертва, миротворець, непокірний і рятувальник, які обмежують відносини і підривають самоповагу [6, с. 25–29]. Вона дійшла висновку, що в більшості сімей є, принаймні, один член, чиї недоліки або помилки зробили його аутсайдером. Поки «зацькований» не «увійде в коло сім'ї», ні зцілення, ні об'єднання неможливі.

У середині 60-х рр. В. Сатір вийшла зі складу групи, а у 1967 р. групу покинув Дж. Хейлі, ставши співробітником С. Мінухіна в Філадельфії. За Т. Куном, розпочався етап екстраординарної науки: С. Мінухін, вивчаючи зміну патернів комунікації, дійшов висновку, що це призводить до зміни структури сім'ї [1, с. 28]. В цей же час М. Боуен зрозумів, що вивчення мікродинаміки для розуміння процесів, які переживає сім'я, не достатньо і першим став цілеспрямовано досліджувати фактор макродинаміки сімейної системи – сімейну історію і сімейні сценарії про-

тягом кількох поколінь [8]. Зі смертю Д. Джексона в 1968 р. найбільш авторитетними дослідниками психології сімейних стосунків стали С. Мінухін і М. Боуен, які розробили, відповідно, структурну та системну парадигми психології сім'ї.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Отже, в процесі аналізу наукової літератури нами встановлено, що група з Поло Альто у 50–60-х рр. сформулювала комунікативну парадигму психології сім'ї. Її учасники вивчали сімейну систему як сукупність комунікативних процесів та кібернетичних зв'язків.

Учасники групи зробили значний вклад у психологію сім'ї, зокрема:

- першими розглянули сім'ю як гомеостатичний організм, який опирається змінам і прагне до стабільності системи;
- вивчили особливості циркуляції інформації в сім'ї та дійшли висновку, що стосунки в сім'ї залежать від того, чи є вона ефективною, чи дисфункційною;
- проаналізували вплив стилю спілкування на психічне здоров'я сім'ї;
- розробили концепцію подвійного зв'язку та довели вплив специфіки метакомунікаційних процесів на сімейні стосунки;
- розвинули теорію комплементарності ролей в її застосуванні до сім'ї;
- визначили важливість проговорених правил для необхідних змін і виділили три види правил: приховані, відкриті і метаправила.

Відповідно, найважливішим стратегічним завданням при роботі з сім'єю назвали зміну патологічних інтеракцій (зокрема «подвійний зв'язок»).

Перспективним у подальшому видається дослідження інших парадигм психології сім'ї.

Список використаних джерел

1. Браун Дж. Теория и практика семейной психотерапии / Дж. Браун, Д. Кристенсен. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.
2. Кун Т. Структура наукових революцій / Т.Кун. – К. : Port-R, 2001. – 228 с.
3. Лакатос И. История науки и её рациональные реконструкции / И. Лакатос // Структура и развитие науки. Из Бостонских исследований по философии науки. – М. : Прогресс, 1978. – С. 203–235.

4. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2006. – 992 с.
5. Николс М. Семейная терапия. Концепции и методы / М. Николс, Р. Шварц. – М. : Эксмо, 2004. – 960 с.
6. Сатир В. Вы и ваша семья: Руководство по личностному росту / В. Сатир. – М. : ИОИ, 2013. – 104 с.
7. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд. – М., 1986. – 467 с.
8. Холмогорова А. Б. Семейная психотерапия: история, основные школы, концептуальный аппарат / А. Б. Холмогорова // Современная терапия психических расстройств. – 2007. – №2. – С.19–29.
9. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

Spysok vykorystanih dzherel

1. Braun Dzh. Teorija i praktika semejnoj psihoterapii / Dzh. Braun, D. Kristensen. – SPb. : Piter, 2001. – 352 s.
2. Kun T. Struktura naukovih revoljucij / T.Kun. – K. : Port-R, 2001. – 228 s.
3. Lakatos I. Istorija nauki i ee racional'nye rekonstrukcii / I. Lakatos // Struktura i razvitie nauki. Iz Bostonskih issledovanij po filosofii nauki. – M. : Progress, 1978. – S. 203–235.
4. Malkina-Pyh I. Semejnaja terapia / I.Malkina-Pyh. – M. : Eksmo,2006. – 992 с.
5. Nikols, M. Semejnaja terapija. Konceptii i metody / M. Nikols, R. Shvarc. – M. : Eksmo, 2004. – 960 s.
6. Satir V. Vy i vasha sem'ja: Rukovodstvo po lichnostnomu rostu / V. Satir. – M. : IOI, 2013. – 104 s.
7. Fejerabend, P. Protiv metoda. Ocherk anarhistskoj teorii poznanija / P.Fejerabend. – M., 1986. – 467 s.
8. Holmogorova A. B. Semejnaja psihoterapija: istorija, osnovnye shkoly, konceptual'nyj apparat / A. B. Holmogorova // Sovremennaja terapija psihicheskikh rasstrojstv. – 2007. – №2. – S.19–29.
9. Shnejder L. B. Psihologija semejnyh otnoshenij / L. B. Shnejder. – M. : Aprel'-Press, Izd-vo JeKSMO-Press, 2000. – 512 s.

O.A. Posvistak. The communicative paradigm of psychology of the family. On the base of the analysis of scientific sources and literature it is found that the establishing process of science is associated with the

formation of its paradigm, and the development of science is a revolutionary process, the essence of which is expressed in the changing of the paradigms. It is determined that T.Kuhn, one of the most authoritative researchers of the development problems of scientific knowledge, identifies the following stages in the development of science: preparadigm, the stage of paradigm formation, the stage of «normal science», the stage of extraordinary science, the stage of scientific revolution.

Taking it into account it is studied that the formation of psychology of a family is associated with the formation of a communicative paradigm in the 1950s by the researchers from Palo Alto. It is concluded that the researchers studied the family system as a set of the communicative processes and cybernetic relations; stage of «normal science» coincides with 1950–1960s and the merit of this group is the development of double relations concept, the development of roles complementarity theory and its application to the family, justification of the necessity of work not with dyadic relationships, but with triads.

It is established that the stage of extraordinary science, according to T. Kuhn, began when S. Minuhin came to the conclusion that it leads to the changes in family structure while studying the changing of the communication patterns. At the same time M. Bowen realized that microdynamics study in order to understand the processes that the family is having is not enough and became the first to investigate intentionally the factor of family system's macrodynamics – family history and family scenario for generations. It is concluded that in the 1970s the stage of scientific revolution took place, which resulted in the formation of new paradigms of psychology of the family.

Key words: communicative paradigms, double relations concept, complementarity theory, microdynamics, macrodynamics, family system.

Received December 02, 2015

Revised December 13, 2015

Accepted January 04, 2016